

НИЙГМИЙН ХӨГЖИЛД СУУРИЛСАН ГЭМТ ХЭРГЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АРГА ЗАМ

THEORIES CRIME PREVENTION THROUGH SOCIAL DEVELOPMENT

Г.Баттулга

ДХИС-ийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх албаны сургуулийн Харуул хамгаалалт, гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн эрхлэгч, хурандаа

Battulga G.

Colonel Head of the Department of Security, School of Court Decision Executive Studies, UIA

Хураангуй: Энэхүү өгүүллээр нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга зам, гэмт хэрэг, зөрчлийн уг шалтгааныг судлан тогтоодог онол, стратегийн талаар авч үзэхийг зорилоо. Нийгмийн хөгжлийг дэмжих замаар өсвөр насны хүмүүсийг гэмт хэрэг, зөрчилд өртөх, холбогдохоос урьдчилан сэргийлэх арга замыг тодорхойлох боломжтой юм. Өөрөөр хэлбэл, гэмт зан үйл, хандлага үүсэж бий болох, эрт үед нь урьдчилан сэргийлэх боломжтой хэмээн үздэг онолуудыг харьцуулан судалсан.

Abstract: The article focuses on social development approaches to crime prevention, that is, theories and strategies that attempt to address the root causes of criminal and delinquent behavior of the youth. In other words, preventing criminal predispositions from developing in the first place.

Түлхүүр үгс: Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэгтэн, гэмт хэргийн шалтгаан, нийгэмд харш зан үйл, нийгмийн хөгжил, нийгмээс суралцахуйн онол, нийгмийн дотно харилцааны онол, хяналтын онол, эрсдэлт хүчин зүйлс, эрсдэлт гэр бүл.

Keywords: Crime prevention through social development approaches, crime prevention, offender, risk factor, antisocial behavior, at-risk family, cause of crime, social learning theory, control theory, social bond theory.

Үндсэн хэсэг

Нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх (Цаашид – НХСГХУС гэх) арга зам нь гэмт хэрэг үйлдэх, гэмт хэрэгтэн болох суурь шалтгаан нь нийгмийн орчны эрсдэлт хүчин зүйлс (ядуурал, бусдын муу үлгэр дуурайлал, эцэг эхийн хүчирхийлэл болон хайхрамжгүй байдал, хангалтгүй боловсрол гэх мэт) болон хувийн эрсдэлт хүчин зүйлсийн (зан үйлийн, сэтгэл зүйн, оюун санаа, танин мэдэхүйн асуудлууд гэх мэт) нэгдлээс үүдэлтэй гэсэн үзэл санаанд суурилдаг¹⁹. Тиймээс, гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд нөлөөлж болзошгүй эдгээр эрсдэлт хүчин зүйлсийг багасгах, эсвэл үгүй хийхийн тулд дээрх 2 эрсдэлт хүчин зүйлсийг олж илрүүлэн, шийдвэрлэхэд чиглэсэн нарийн аргачлалуудыг ашигладаг. Эдгээр аргачлалуудыг хүүхэд наснаас нь хэрэглэвэл хамгийн тохиромжтой бөгөөд НХСГХУС арга зам нь дараах хоёр хүчин зүйлсийн аль нэг рүү чиглэж байх ёстой. Үүнд:

1. Хүүхдэд сөрөг нөлөөтэй нийгмийн орчин (эцэг эхийн эерэг нөлөөллийг бий болгох, хүүхдээ хүмүүжүүлэх үр дүнтэй аргад сургах, дэмжлэг үзүүлэх г.м);

2. Хүүхдийн зан үйлийн, сэтгэл хөдлөлийн, сэтгэл зүйн, оюун ухааны эрсдэлт хүчин зүйлс (суурь боловсрол олгох болон нэмэлт хичээлд хамруулах, сурлагад анхаарах, нийгмийн ур чадвар олгох сургалт болон сэтгэл засал хамруулах г.м).

Өөрөөр хэлбэл, НХСГХУС аргаар дамжин хэрэгжиж буй интервенцүүдийн тусламжтайгаар шууд бус буюу хүүхдийн нийгмийн орчныг өөрчилснөөр эсвэл шууд аргаар хүүхэдтэй ганцаарчлан ажиллаж, үйлчилгээ үзүүлснээр тэдэнд нөлөөлөл үзүүлэх боломжтой юм. Эрсдэл бүхий хүүхэд залуучуудад туслах, нийгмийн

¹⁹ Schneider, S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010. p 77.

тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх хамгийн тохиромжтой аргачлал нь нийгмийн болон хувийн эрсдэлт хүчин зүйлсэд анхаарахын зэрэгцээ хүүхэд бүрийн онцлог байдлыг (сул болон давуу тал) харгалзан ажиллах явдал юм.

НХСГХУС нь өсвөр насны хүмүүс, залуучууд болон насанд хүрсэн хүмүүст ч мөн адил чиглэсэн байдаг. Хүүхэд, залуусыг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрүүдийн гол зорилго нь эерэг нийгэмшил болон өөрсдийн оршин сууж буй газар, орчинд түшиглэн интервенц хэрэглэх, түүнд идэвхтэй хамрагдах боломжийг олгож, хувь хүний хөгжлийг дэмжих байдлаар хэрэгжинэ. Гол зорилго нь хүүхэд, залууст чиглэсэн боловсрол олгох хөтөлбөр, спорт, урлаг зэрэг чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих зэрэг боломжуудыг олгосноор биеллээ олдог. Хүүхэд, залуус өөрсдийгөө үнэ цэнэтэй бөгөөд хэрэгтэй гэж мэдэрч, итгэснээр, нийгмийн нэг гишүүн гэдгээ ухамсарлаж эхэлдэг бөгөөд энэ үед нь тэдний зүгээс хийсэн аливаа (сайн бөгөөд саар) үйлдлийн учир холбогдлыг анхааран үзэх нь чухал юм.

Тэднийг эерэг тийш нь чиглүүлж, “шударга, ёс зүйтэй байх нь утга учиртай зүйл” гэдгийг тогтмол ойлгуулж байх ёстой. Тухайлбал, зарим оронд эрсдэл бүхий өсвөр насны хөвгүүд рүү чиглэсэн цагдаагийн байгууллагын туршлагатай, удирдах ажилтнуудын идэвх, оролцоотой бий болсон клубүүд үйл ажиллагаа явуулдаг. Английн мужуудын хэмжээнд цагдаагийн байгууллагын санаачилгаар “Цагдаагийн манлайлал ба хөвгүүд” нэртэй клуб олон жилийн турш үйл ажиллагаа явуулж ирсэн бөгөөд гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдож болзошгүй өсвөр насны хөвгүүдэд чиглэсэн боловсрол, эрүүл мэнд, хувь хүний хөгжил, спортын сургалтуудыг зохион байгуулсан нь ихээхэн эерэг үр дүнд хүрсэн байна²⁰.

Өсвөр насны болон насанд хүрсэн хүмүүст зориулсан хамгийн нийтлэг НХСГХУС аргууд нь хөдөлмөр эрхлэлтэд суурилсан хөтөлбөрүүд (хөдөлмөрийн дадлага, мэргэжил олгох сургалт болон ажил олгох) байдаг. Өсвөр насны болон насанд хүрсэн хүмүүсийн зүгээс давтан гэмт хэрэг үйлдэх явдлаас урьдчилан сэргийлэх үр дүнтэй арга нь “олон систем” бүхий сэтгэл заслын эрчимтэй аргыг хэрэглэх явдал бөгөөд ингэхдээ тэднийг нийгэм, олон нийтийн дунд байлгаж, тэдний дэмжлэгийг авч хэрэгжүүлэх үр дүнтэй болох нь нотлогдсон²¹.

Гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэхэд шууд нөлөө үзүүлэх боломжтой, үр дүнтэй, нийгмийн хөгжилд суурилсан арга замыг дараах байдлаар дөрвөн хэсэгт ангилж болно. Үүнд:

1. Нийтлэг байдлаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн арга хэмжээ, чиглэл ба нийгмийн институтууд. Гэмт хэрэг, нийгмийн эсрэг зан үйл, хууль бус үйлдлүүдийг зогсоож чадах нийгмийн хамгийн чухал арга хэрэгсэл бол тогтвортой, сайн зохион байгуулагдсан нийгмийн институт, тогтолцоо юм. Үүнд гэр бүл, сургууль, хамт олон, эрүүл мэндийн тогтолцоо, хөдөлмөрийн зах зээл, эдийн засгийн байдал зэрэг бүгд багтана. Эцэг эхийн хайр халамж, гэр бүлийн хүмүүжил, эерэг тогтвортой гэр бүл, амар амгалан, эрч хүчтэй, идэвхтэй санаачилгатай иргэд оршин суугчтай хороолол, сум, дүүрэг, ерөнхий боловсролын хийгээд бүх нийтийн боловсролын сайн тогтолцоо, тогтвортой, ашигтай ажлын байрыг бий болгож чадахуйц бат бөх эдийн засаг, хүртээмжтэй эрүүл мэндийн тогтолцоо, нийгэм, улс төрийн амьдрал дахь иргэдийн оролцоо, олон ургалч үзэл, хүний үндсэн эрхийг хүндэлдэг нийгмийг бүрдүүлэх явдал нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хамгийн сайн арга хэмжээ юм.

2. Бүх нийтийн нийгмийн халамжийн бодлого, үйлчилгээ. Дэлхийн хоёрдугаар дайнаас хойш маш олон засгийн газрууд нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийг ашиглан эдгээр нийгмийн институтуудийг бэхжүүлсэн байдаг. Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрүүдийн (боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, ажилгүйдлийн даатгал, гэр бүлүүдэд зориулсан санхүүгийн дэмжлэг) ихэнх нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх, таслан зогсоох зорилготой байгаагүй. Гэсэн

²⁰ Wilburn, E., Police-Led Boys' Clubs in England and Wales. 1918-1951. PhD thesis, The Open University. 2020.

²¹ Schneider, S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Taylor & Francis Group. 2010. p 78.

хэдий ч, эдгээр нийгмийн халамжийн хөтөлбөр болон бодлогууд хүүхэд, залуус, насанд хүрэгчдийг нийгэмшүүлэх, тэдний урт хугацааны хөгжилд нөлөөлж, нийгэмд хувь нэмрээ оруулж чадах нийгмийн нэг гишүүн болгосноор гэмт хэрэг, нийгмийн эсрэг зан үйл, хууль бус үйлдлээс урьдчилан сэргийлэхэд маш чухал үүргийг гүйцэтгэж чаддаг.

3.Эрсдэлт гэр бүлүүд рүү чиглэсэн хөтөлбөр, үйлчилгээнүүд. Үүнд: Ядуу, бага орлоготой гэр бүл, дүүрэг, хороололд зориулсан хөтөлбөр, үйлчилгээ багтана. Тухайлбал, үнэ төлбөргүй эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх, хүүхэд асрах үйлчилгээ, сургуулийн өмнөх боловсрол, хоол хүнсний тусламж, хичээлийн дараах хөтөлбөр, нэмэлт хичээл, мэргэжил олгох сургалтууд юм. Өмнө нь дурдсан нийгмийн халамжийн бодлого, үйлчилгээтэй нэгэн адил гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тусгайлан зорилгыг агуулаагүй, түүнд чиглээгүй боловч эдгээр хөтөлбөрүүдээр дамжин ядуу, орлого багатай гэр бүлд өсөж буй хүүхдүүдэд амьдралын хэрэгцээг хангах, нийгэмшүүлэх, хувь хүний хөгжлийг дэмжсэнээр тэднийг гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдохоос урьдчилан сэргийлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг.

4.Тодорхой бүлэгт чиглэсэн НХСГХУС интервенцүүд. Энэ ангилалд ирээдүйд гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх эрсдэлтэй хүүхэд, залуус, насанд хүрэгсдэд туслах тусгайлан боловсруулсан аргачлал болон хөтөлбөрүүд багтана. Сүүлийн хоёр ангиллын чиглэл, зорилго, аргачлалын зарим хэсэг нь нэлээд давхцана. Нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх аргын дээр дурдсан 4 ангиллын интервенцүүдийн аль аль нь нийгмийн асуудлуудыг шийдвэрлэх замаар гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэгдсэн байдгаараа өөр хоорондоо төстэй. Нийгмийн хөгжилд суурилсан интервенц нь криминологийн шинжлэх ухааны “Гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх” ойлголтоос ялгаатай юм²². Нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга нь сэтгэл зүй, боловсрол, нийгмийн ажил, эрүүл мэндийн үйлчилгээгээр дамжин иргэд, олон нийтийн хөгжлийг дэмжихэд чиглэгдсэн нийгмийн хөгжилд тулгуурлан хэрэгждэг.

Тэгэхээр нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга зүй гэдэг нь улс, орон нутгийн түвшинд хэрэгжиж байгаа нийгмийн хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөө, зорилтот бүлгүүдэд чиглэсэн үйл ажиллагаа, боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн халамж, хүүхэд хамгааллын үйлчилгээ, тусламж, дэмжлэгт тулгуурласан урьдчилан сэргийлэх ажлыг хэлэх бөгөөд үүнд төрийн байгууллагын үйл ажиллагааг уялдуулах боломжтой байдаг²³.

НХСГХУС арга замын суурь гэгдэх гэмт хэргийн шалтгааны онолууд:

НХСГХУС арга зам нь хувь хүнийг гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх, нийгмийн эсрэг зан үйл төлөвшихөд хүргэдэг учир шалтгааны талаарх онолын үзэл баримтлал дээр суурилдаг учир уг арга замын талаарх гүнзгий ойлголттой болохын тулд гэмт хэргийн уг шалтгааныг тайлбарладаг дараах онолуудыг харьцуулан үзэх нь зүйтэй юм. Учир нь гэмт хэрэг зөрчил үйлдэгдэх болсон зонхилох ганцхан шалтгаан, эх үүсвэр гэж үгүй. Тухайн үйлдэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчил бүр өөр өөр учир шалтгаантай, өөр нөхцөл байдалд, өөр ухамсар, хүмүүжил, зан төлөвтэй хүмүүсийн зүгээс үйлдэгддэг. Гэмт зан үйл яагаад бий болдог вэ? гэх асуултад шууд хариулт өгөх, эсхүл гэмт хэргийн учир шалтгаануудыг цогцоор нь, хангалттай байдлаар тайлбарлаж чадахуйц цор ганц онол гэж мөн адил байдаггүй. Гэсэн хэдий ч, бид дараах онолуудыг сонгох болсон шалтгаан нь өсвөр насны хүмүүст гэмт зан төлөв бий болох, улмаар гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох эрсдэл үүсгэдэг гол шалтгаан нь тэдний амьдарч, өсөж, хүмүүжиж буй нийгмийн орчин нөхцөл болохыг эдгээр онол, арга зүйн тусламжтай судалж тогтоон, тодорхой хөтөлбөр, нөлөөллийн ажлаар дамжуулан гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлж, бууруулж чадсан явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, гэмт явдал нь тухайн хүүхдэд төрөлхийн өвлөгдөн ирдэг эмгэг биш бөгөөд өсвөр насны хүмүүсийн өсөж, хүмүүжиж, амьдарч буй нийгмийн орчин нь өөрөө эрсдэлтэй

²² Schneider. S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010. p 79.

²³ Г.Оюунболд. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга зүй. Улаанбаатар. 2017. 69 дэх тал.

(эмгэгтэй), аюултай байх нь хүүхдийг гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох, өртөх үндсэн шалтгаан²⁴ гэж үздэгт оршино.

НХСГХУС дараах онолуудыг судалснаар ирээдүйн гэмт зан үйлээс урьдчилан сэргийлэх, хэвийн бус нийгмийн орчныг засаж сайжруулах арга зүйд суралцах юм. Наад зах нь цагдаагийн байгууллагын алба хаагчид, хууль сахиулагчдын зүгээс өсвөр насны хүмүүст нийгмийн хэвийн бус орчин нөхцөлийн улмаас үүссэн хүндрэлтэй асуудал, сэтгэл санааны хямралыг даван туулах тэсвэр тэвчээр, уян хатан байдлыг бий болгоход нь туслах, “хамгаалалтын хүчин зүйлс”-ийг тодорхойлох мэдлэг, чадвар эзэмших шаардлага бий болж байна. Учир нь гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох эрсдэл өндөртэй өсвөр насны хүмүүс цагдаагийн байгууллагын бүртгэл, судалгаанд ордог хэдий ч, цагдаагийн байгууллагын зүгээс тэдэнд чиглэсэн нөлөөллийн ажил, арга хэмжээг дангаараа болон иргэд, олон нийт, боловсролын байгууллагатай хамтран зохион байгуулах ажил хангалтгүй байна. Сургалт, хүмүүжлийн тусгай байгууллагад хүмүүжиж буй 25 хүүхдээс ярилцлагын аргаар судалгаа авахад “Цагдаагийн байгууллагад итгэдэггүй, цагдаа зөвхөн тэднийг болон эцэг, эх, асран хамгаалагчийг торгодог, баривчилдаг” гэж 80% нь хариулжээ.

Английн эрдэмтэн Дэвид Фаррингтон (David Farrington) эрсдэлт хүчин зүйлсийг “Гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэгдэх эхлэл тавигдах, давтамж, үргэлжлэх хугацааны эрсдэлийг нэмэгдүүлж байдаг урьдач нөхцөл байдал”²⁵ хэмээн тодорхойлжээ. Мөн тэрээр бусад улс, оронд хийгдсэн судалгааны үр дүнгээс эш татахдаа “Гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэгдэхэд нөлөөлдөг олон хүчин зүйлс нь үндэслэл, шалтгаан бүхий, мөн дахин давтагдах бүрэн боломжтой байсан”²⁶ гэжээ. Жишээлбэл, тэрээр London and Pittsburgh – ын хоёр судалгааг хураангуйлж²⁷, тодорхой цаг хугацаанд, тодорхой газарт гэмт хэрэг, зөрчил гарч болох, цочмог зан авир, хэт их хөдөлгөөнтэй, идэвхтэй, анхаарал төвлөрлийн асуудалтай, түрэмгий, боловсрол нимгэн, эцэг эхийн хараа хяналт сул, эцэг эх өөрсдөө хоорондоо зөрчилтэй, эцэг эхийн аль нэг нь нийгмийн эсрэг санаа бодолтой, хэт залуу ээж, ядуурал, эрүүл бус харилцаатай, асуудалтай гэр бүл зэрэг урьдчилан таамаглагдахуйц хувь хүний болон нийгмийн хэд хэдэн хүчин зүйлсийг тодорхойлжээ.

Фаррингтон болон бусад судлаачдын зүгээс цаашид гэмт хэрэг үйлдэх зан үйлийг бий болгох эрсдэл бүхий хүчин зүйлсийг дараах байдлаар ангилж үзсэн байна. Үүнд:

Хувь хүний эрсдэлт хүчин зүйлс	
✓	Нийгэм биологийн ба социо-биологийн хүчин зүйлс (сэтгэл мэдрэлийн эсвэл танин мэдэхүйн хомсдол, тархины гэмтэл, зүрхний хэм алдагдал, жирэмсэн үедээ архи хэрэглэдэг эхээс төрсөн хүүхэд);
✓	Эрт үеийн нийгмийн эсрэг зан үйл, асуудал таригч (түрэмгий зан авир, уур бухимдлаа удирдаж чадахгүй байх);
✓	Өөрийгөө хянах чадвар сул, түргэн, цочмог зан байдал;
✓	Асуудал шийдвэрлэх чадвар сул, бүтээлч сэтгэлгээ болон хийсвэр ойлголтыг тунгаах чадваргүй, өөрийн хийсэн үйлдлийн үр дагаврыг таньж, ойлгож чаддаггүй, асуудлыг эерэгээр шийдвэрлэх чадваргүй;
✓	Бусдыг ойлгож, мэдрэх чадвар сул;
✓	Сэтгэцийн эмгэг өвчтэй;
✓	Сэтгэлзүйн тодорхой эмгэгтэй (ADHD, ODD, нийгмийн эсрэг эмгэг/Conduct Disorder)

²⁴ Schneider. S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010. p 79.

²⁵ Farrington, D.P., Childhood risk factors and risk-focused prevention, in The Oxford Handbook of Criminology, 4th edn., Maguire, M., Morgan, R., and Reiner, R., Eds., Oxford University Press, Oxford, U.K., 2007, pp. 602–640.

²⁶ Мөн тэнд.

²⁷ Farrington, D.P. and Loeber, R., Transatlantic replicability of risk factors in the development of delinquency, in Historical and Geographical Influences on Psychopathology, Cohen, P., Slomkowski, C., and Robins, L.N., Eds., Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ, 1999, pp. 299–329.

✓	Паранойд шизофрени;
✓	Архи, мансууруулах бодисын хэт хэрэглээ;
✓	Сурлага муудах, хичээлдээ явахгүй байх, сургуулиа хаях, сургуулиас хасагдах.
Гэр бүлийн эрсдэлт хүчин зүйлс	
⇒ Эцэг эхийн онцлог шинж чанар	
✓	Эцэг, эх сэтгэцийн эмгэг өвчтэй байх;
✓	Гэмт хэрэг, зөрчил үйлдсэн;
✓	Архи, мансууруулах бодис хэтрүүлэн хэрэглэдэг;
✓	Гэр бүлийн хүчирхийлэл (эхнэр, нөхрийн аль нэг нь нөгөөхөө хүчирхийлэх);
✓	Эцэг, эхийн зөрчил;
⇒ Хүүхэд хүмүүжүүлэх, халамжлах	
✓	Хүүхэдтэйгээ зөрчилдөх;
✓	Хатуу, чанга гараар хүмүүжүүлэх;
✓	Эцэг, эхийн хүүхэдтэй тавих хараа, хяналт сул байх;
✓	Үл хайхрах;
✓	Хүйтэн хөндий хандах, үл тоомсорлох, хүүхдээсээ татгалзах;
✓	Бие махбодын болон бэлгийн хүчирхийлэл, хүүхэдтэй зүй бус харьцах;
⇒ Гэр бүлийн онцлог шинж чанар	
✓	Хэт олуулаа гэр бүл;
✓	Гэр бүл салалт, тусгаарлалт;
✓	Нийгэм, эдийн засгийн байдал доогуур байх, ядуурал;
Сургуулийн орчин, суралцах үйл ажиллагаатай холбоотой эрсдэл	
✓	Сургуулийн зүгээс ирэх хүчирхийлэл, дарамт, дээрэлхэлтийг үл хайхрах;
✓	Хичээл таслалт өндөр байх, сургуулиас хөөж байсан тохиолдол олон байх, сургууль завсардах;
✓	Сургуулийн зүгээс хүүхдийг залхаах, шийтгэх арга техник ашигладаг байх;
✓	Хүнд нөхцөлд орсон, эсвэл асуудал тулгарсан хүүхдэд нотолгоонд суурилсан дэмжлэг үзүүлэх систем байдаггүй.
Орон нутгийн буюу амьдарч буй орчин, хүмүүсийн зүгээс үзүүлэх эрсдэлт хүчин зүйлс	
✓	Таагүй, эмх замбараагүй орчин;
✓	Амьдарч буй орон сууц, байшин, орчны хүнд нөхцөл;
✓	Хүчирхийллийн зан үйлтэй үе тэнгийнхэнтэй ойр амьдрах;
✓	Тухайн оршин суугаа газарт гэмт хэрэг, зөрчлийн гаралт өндөр байх;
✓	Гэмт хэрэг үйлдэх өдөөгч хүчин зүйлс болох архи, мансууруулах бодис, зэвсэг зэргийг тухайн оршин суугаа газраас хялбархан олж авах боломжтой байх зэрэг эрсдэлүүд ордог байна.

Хичээл сургууль, хүүхэд хүмүүжлийн арга, залуу ээжүүд, хүүхдийн хүчирхийлэл, эцэг эхийн зөрчлийн асуудлууд, хагаралдсан, асуудалтай гэр бүл, ядуурал, гэмт хэрэг, зөрчилд орооцолдсон өсвөр насныхан, гэмт хэргийн гаралт ихтэй орон нутаг зэрэг гэмт хэргийн эрсдэлт хүчин зүйлсийг төрөл бүрийн төсөл хөтөлбөр, үйл ажиллагаагаар дамжуулан нийгмийн хөгжилд суурилсан аргачлалаар урьдчилан сэргийлэх, шийдвэрлэхэд анхаарах үзэх зайлшгүй шаардлагатай.

Нийгмийн гажуудлын болон аномийн онол

Францын нийгэм судлаач Эмиль Дюркгейм (Emile Durkheim) “аноми” (anomie) гэдэг санааг анх 1893 онд бичсэн “Нийгэм дэх хөдөлмөрийн хуваагдал” бүтээлдээ илэрхийлсэн юм. Эмиль Дюркгейм нийгэмд хүмүүс хоорондоо хэрхэн харьцах, биеэ

хэрхэн авч явах талаар тогтоосон эрх зүй, ёс зүйн аливаа хэм хэмжээ алдагдсаны улмаас үүссэн зохицуулалтгүй хоосон орон зайг “аноми” гэдэг үгээр илэрхийлсэн. Тэрээр “аноми” нь нийгмийн хэм хэмжээ нь ойлгомжгүй, төөрөгдүүлсэн, эсвэл хүмүүст хүлээн зөвшөөрөгдөхгүй байдлыг үүсгэдэг”²⁸ гэж үзсэн.

Эмиль Дюркгейм “Гэмт хэрэг болон нийгэмд харш зан үйл нь “аноми”-н үр дүнд бий болдог. Учир нь нийгмийн нийтлэг хэм хэмжээ, үнэт зүйл алдагдаж, энэ нь нийгэмд харш зан үйл рүү хүмүүсийг хөтөлдөг. Зарим хүмүүс өөрийн дотоод үнэт зүйлс, зан төлөвтөө дасан зохицсон байдаг нь нийгмийн нийтлэг хэм хэмжээ, үнэт зүйлтэй нийцдэггүй байна. Энэ нь ихэвчлэн нийгмийн хурдтай өөрчлөлт, шилжилтийн үйл явц, түүнээс үүдэлтэй төвөгтэй, нийгмийн эмх замбараагүй байдал үүсэхэд илүү тод харагддаг бөгөөд гэр бүл, хамт олон, олон нийтийн хяналт алдагдаж, тэр нь нийгэмд нөлөө үзүүлж чадахаа больж эхлэх үед тод илэрдэг”²⁹ гэж үзсэн.

Дюркгеймийн үзэл санааг өөрийнх нь амьдарч байсан цаг үетэй холбон үзэхээс өөр аргагүй. Тэрээр өөрийн бүтээлдээ “XIX зууны сүүлээр Европ болон Америкт аж үйлдвэржилт, хотжилт, олон улсын шилжилт хөдөлгөөн гэх мэт томоохон өөрчлөлтүүд өрнөж байлаа. Эдгээр нь нийгмийг тогтворгүй болгож, нийгмийн нийтлэг хэм хэмжээнд “аноми” байдал үүсгэж, үүнээс шалтгаалаад нийгэмд харш гэмт зан үйл, гэмт хэрэг, зөрчил өсөхөд хүргэдэг”³⁰ гэж үзсэн. Гэмт хэрэг, зөрчил, нийгэмд харш зан үйл нь нийгмийн орчин нөхцөлөөс үүсдэг гэсэн таамаглал дэвшүүлж, онолын шинжтэй үзэл баримтлал боловсруулсан анхны эрдэмтдийн нэг нь Эмиль Дюркгейм байсан юм.

Нийгмийн гажуудлын эх үүсвэр, учир шалтгааныг нийгмийн өргөн хүрээнд орчин нөхцөлтэй холбон тайлбарласан түүний үзэл санаа дээр үндэслэн Роберт Мертон (Robert Merton) гэмт хэргийн талаар шинэ онол дэвшүүлсэн. Түүний үзэж байгаагаар хүмүүсийн зорилгодоо хүрэх боломж, арга болон нийгмийн бодит байдал хоёрын хооронд зөрчил, сөргөлдөөн үүсэж, үр дүнд нь “дарамт” бий болдог. Энэхүү “дарамт” нь зарим хүмүүсийг зорилгодоо хүрэх замаа буруу сонгоход хүргэж, гэмт зан үйл бий болох, улмаар гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэдэг байна³¹. Тэрээр энэ үзэл санаагаа “strain” буюу “дарамт” гэж томъёолсон.

Хүрэх ёстой хэмээн үзэж буй зорилго (эд хөрөнгө, баялаг), тэрхүү зорилгодоо бодитойгоор хүрэх бололцоо хоёрын хоорондох зөрчилдөөн үүсэхэд хүмүүс дарамт мэдэрдэг.

Нийгмийн бусад гишүүдтэй ижил нийтлэг зорилгод (сайн боловсрол эзэмших, хангалуун сайхан амьдрах г.м) хүрэхэд боломжгүй болсон үед хүмүүс дарамт мэдэрч, нийгмийн нийтлэг хэм хэмжээг хүлээн зөвшөөрөхгүй болж, гэмт хэрэг үйлддэг. Нийгмийн баялгийн тэгш бус хуваарилалт, хүмүүсийн нийгэм, эдийн засгийн зорилгодоо хүрэх боломжийг адил тэнцүү олгохгүй (баян хоосны ялгаа, ялгаварлан гадуурхалт, хүйсийн тэгш бус байдал, хөдөө хотын ялгаа, улс, орон нутгийн эдийн засгийн доройтол г.м) байгааг харвал Мертоны онол ойлгомжтой болно.

Тэрээр үүний хамгийн тод жишээ бол алдартай “Америк мөрөөдөл” (American Dream) гэж үзсэн. Мертон “Бүх иргэдээ “...амжилтад хүр” гэж уриалдаг мөртлөө, амжилтад хүрэх боломж бололцоог нь тэгш бусаар хуваасан”³² гэж шүүмжлээд “эдийн засгийн баялгийг бий болгож, нийгмийн давхарга, амьдралын нөхцөлөө дээшлүүлэх тэгш боломж, зам нь тухайн нийгэмд хаагдсан, эсвэл нарийссан байх аваас түүний үр дүнд нийгэмд харш, гэмт зан үйл бий болох өндөр магадлалтай”³³ гэж үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, гэмт явдал нь нийгмийн зарим гишүүддээ амалж, итгүүлсэн боломж нь бодит байдал дээр эсрэгээрээ байгаагаас шалтгаалан үүсдэг гэсэн үзэл санаа юм. Энэ санаа нь нийгмийн доод давхаргын буюу ядуу, орлого багатай, бидний

²⁸ Schneider. S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010. p 79.

²⁹ <https://www.britannica.com/topic/anomie>.

³⁰ Д.Зүмбэрэллхам. Криминологийн онол, Улаанбаатар, 2022, 175 дахь тал.

³¹ Merton. R, Social Structure and Anomie, American Sociology Review, 3, 672-682, 1938.

³² Мөн тэнд.

³³ Мөн тэнд.

хэлж заншсанаар, эмзэг давхаргын хүсэл, зорилгыг ойлгоход нэн чухал юм. Санхүүгийн боломжгүй, орлого багатай хүн зорилгодоо хүрэх хүсэл нь хүчтэй, бухимдлын мэдрэмж өндөр байх тусмаа гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэл өндөр байна. Мертоны үзэж байгаагаар нийгмийн гажуудал, гэмт хэрэг, зөрчил гарах гол шалтгаан нь нийгмийн гишүүдийн хүсэл эрмэлзэл, зорилго ба тэрхүү зорилгодоо хүрэхийн тулд ашиглаж буй арга хэрэгслүүдийн зөрчилдөөнд оршдог байна.

Мертон “Нийгэмд дийлэнхээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн, цөөнхөөр сайшаагдсан цөөн тооны арга хэрэгслүүд байдаг. Харин тодорхой зорилгод хүрэх боломжийн тэгш бус байдлаас шалтгаалаад дийлэнхээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн арга хэрэгслээс өөр байдлаар зорилгодоо хүрэх эрмэлзлэлийг олон нийтийн дунд бий болгодог. Үүнээс үүдэлтэйгээр бие хүний зорилго, арга хэрэгслийн хоорондын зөрчилдөөн нийгмийн гажуудлыг бий болгодог”³⁴ гэж үзжээ.

Зарим хүмүүс “...амжилттай болно” хэмээн үзэж, гэмт хэргийн арга замыг сонгодог. Учир нь тэдэнд зорилгодоо хүрэх нь л хамгийн чухал байдаг. Харин зорилгодоо хэрхэн хүрэх эсэх нь чухал биш. Энэ нь нийгэмд харш гэмт зан үйл үүсэх, гэмт хэрэг, зөрчил гарах шалтгаан болдог байна.

НХСГХУС стратеги хөтөлбөрүүд нь дарамтын улмаас нийгмийн эсрэг гэмт зан үйл, гажуудалтай болсон эрсдэл бүхий хүмүүст хамгийн тохиромжтой гэж үздэг. Нийгмийн дарамттай холбоотой эрсдэл бүхий хүүхэд, залуусыг гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдохоос урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн зан үйл, сэтгэл хөдлөл, боловсрол, мэргэжлийн сургалт болон нийгмийн хөгжлийн хөтөлбөрүүдэд хамруулснаар үүсэж болзошгүй эрсдэлийг урьдчилан тодорхойлж, бууруулахад чухал шаардлагатай юм. Тухайлбал:

1. Нийгмийн дунд байж хөгжиж дэвжих, амжилтад хүрэх боломж, давуу талыг олж авна;

2. Амьдралын таагүй байдал, дарамтаас үүдэлтэй бий болох гажууд зан үйлээс зайлсхийж чадна;

3. Тэдний гаднаас буюу хүрээлэн байгаа нийгмийн орчноос ирэх, өөрсдөө шийдэж чадахгүй байгаа урмыг нь хугалсан, бухимдал төрүүлсэн аливаа асуудлыг нь шийдвэрлэхэд туслах боломжтой.

Ялгамжтай байдлын холбооны онол

Дифференциал буюу ялгамжтай байдлын холбооны онолын байр сууринаас нийгэмд харш, гэмт зан үйлийг маш энгийнээр тайлбарлавал, хаагдмал хүсэл тэмүүллийн хариу үйлдэл, эсвэл уур бухимдал, сэтгэл гутарлаа зөнгөөрөө илэрхийлж буй үйлдэл биш юм. Эдвин Сатерлендын (Adwin Sutherland) үзсэнээр, хүмүүс нийгмийн харилцаанд оролцох явцад нийгэмд мөрдөгдөж буй хэм хэмжээг хүлээн зөвшөөрөхийг шаарддаг. Харин нийгмийн харилцаанд оролцохдоо тэрхүү хэм хэмжээг үл хүндэтгэх, үл мөрдөх аваас тэд гэмт хэрэгтэн болдог. Энэхүү онолын үзэл баримтлалын гол санаа нь нийгмийн зан үйл нь нийгмээс суралцсаны үр дүнд бий болдог гэх үзэл юм. Нийгэмд харш, гэмт зан үйл ч мөн ялгаагүй. Түүнийхээр бол гэмт чиг хандлага нь зөвхөн гутранги нөхцөл байдал дээр үүсдэггүй. Харин тэрхүү чиг хандлага нь тухайн хүний амьдарч буй орчинд хэрэв нийгэмд харш, гэмт зан үйл ажиглагдаж, суралцах, даган дуурайх, хэн нэгэнтэй холбогдох, тэр нь ялангуяа түүнтэй ойрын харьцаатай гэр бүл, найз нөхөд, хүндэлдэг, даган дуурайдаг хүн байж таарвал түүний нийгэмд харш зан үйл нь шууд гэмт хэрэг үйлдэхэд хүчтэй нөлөөлдөг. Цаашлаад нийгмийн тогтсон хэм хэмжээ, хууль дүрмийг үзэн ядаж, шигших үзэлтэй хүмүүс эргэн тойронд нь байвал “сурагч” нь тэдэнтэй яг адил алхмыг хийж, даган дуурайдаг. Товчхондоо гэмт болон бусад нийгэмд харш зан төлөв нийгмийн тогтсон харилцаа, холбооны үр дүнд бий болж, түүгээр дамжиж нийгмийн нийтлэг эрх, ашиг сонирхолд харш, хууль тогтоомж, хэм хэмжээг зөрчигсөдтэй харилцаа холбоо үүсгэгч үл бүтэх хүмүүстэй хэдийнээ холбоо тогтоогоод амждаг. Ингэснээр тэдний болон

³⁴ Schneider. S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010. p 80.

нийгмийн хэм хэмжээ, хууль дүрмийг дагаж мөрддөг жирийн хүмүүс хоёрын хооронд зааг ялгаа үүсдэг болохыг тогтоожээ.

Уг онол нь криминологийн шинжлэх ухаанд маш хүчтэй байр суурийг эзэлдэг. Учир нь энэ онолын тусламжтайгаар гэмт зан үйлийн учир шалтгааны талаар, тодруулбал, архаг гэмт хэрэгтнүүдийн хүүхэд ахуй насанд нь бий болсон сөрөг зан үйл нь үл бүтэх хүмүүсийг үлгэр дуурайллаа болгож, тэднээс суралцдаг, эцэстээ гэмт хэрэг үйлддэг талаар танин мэдэж байдаг. “Галууг дуурайж хэрээ хөлөө хөлдөөх”-ийн үлгэрээр зохисгүй зүйлсийг дуурайж хохирох эрсдэл өндөр байдаг ажээ.

Мөн эцэг, эх нь хүчирхийлэл үйлддэг гэр бүлд өссөн хүүхэд хүчирхийлэгч болох эрсдэл өндөр байдаг нь судалгаагаар тогтоогдсон. Мөн эцэг, эх нь архи, мансууруулах бодис хэрэглэдэг гэр бүлд өссөн хүүхэд архи, мансууруулах бодис хэрэглэх өндөр эрсдэлтэй байдаг. Өсвөр насны хүмүүс гэмт хэрэгтнүүдтэй нийлдэг бол тэднээс байнгын зүй бус дарамт, шахалтыг амсаж, гэмт хэрэгт суралцан, улмаар гэмт хэрэгтэн болдог³⁵. Үүнээс гадна телевиз, цахим орчинд хүчирхийлэл, гэмт хэргийг үзүүлсэн кино, бичлэг, тоглоом тоглох нь өсвөр насны хүмүүсийг хүчирхийлэгч болгох зам руу түлхдэг хүчин зүйл болдог.

Өсвөр насны хүүхдүүдэд гэмт зан төлөв, нийгэмд харш зан үйл бий болоход тэдний өсөж, хүмүүжсэн таагүй орчин, ядуу зүдүү байдал, эмх цэгцгүй нийгмийн орчин, үл бүтэх хүмүүсийн нөлөө зэргээс шалтгаалан үүсдэг болох нь судалгаагаар тогтоогджээ. Бидний авч үзэж буй нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга зам нь туршиж нотлогдсон хөтөлбөр, стратегийн тусламжтайгаар өсвөр насны хүмүүст нийгмийн эерэг орчныг бий болгож, тэдний зүгээс үйлдэж болзошгүй гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэгддэг. Хүүхдийн хүмүүжилд эцэг, эхийн анхаарал, халамж, гэр бүлийн тогтвортой орчин чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Иймд зөвхөн хүүхдийг биш хүчирхийлэл үйлдэгч, үйлдэх магадлалтай эцэг, эхийг зан үйлд нөлөөлөх сургалтад хамруулах замаар асуудлыг шийдэх боломжтой юм.

Мөн хүүхдүүдийг эрсдэлтэй, сөрөг нийгмийн орчин, гэр бүлээс түр болон удаан хугацаагаар холдуулж, эерэг орчинд байлгах аргыг хэрэглэж болно. Тухайлбал, спортын бэлтгэл, зуны сургалтад хамруулах, асрамжийн төвд байлгах зэргээр таагүй орчноос нь холдуулах арга хэмжээ авах боломжтой. Түүнчлэн олны танил, нийгэмд нэр хүндтэй насанд хүрсэн хүмүүсийн дэмжлэгийг авч, ментор хөтөлбөрт хамруулан, тэднээс биеэ хэрхэн авч явахаас эхлээд бусад эерэг зан үйлийг даган дуурайх боломжийг бүрдүүлэх нь өсвөр насны хүмүүсийн төлөвшилд ихээхэн үр дүнтэй аргын нэг болдог. Нэгэнт нийгмийн таагүй орчинд амьдарч, өсөж хүмүүжиж байгаа хүүхдэд таагүй байдлыг даван туулах, тэсвэр, тэвчээр суулгах, үүссэн асуудлыг оновчтой шийдвэрлэх чадварыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн сэтгэл зүйн сургалт зохион байгуулах шаардлага үүсдэг.

Нийгмийн орчноос суралцахуйн онол

Криминологийн салбарт өргөн хэрэглэгддэг энэ онол нь Адвин Шатерландын ялгамжтай байдлын холбооны онолын үзэл баримтлалтай тун төстэй юм. Тухайлбал, уг хоёр онолын гол үзэл санаа нь гэмт зан үйл төлөвших явдал нь нийгмийн таагүй орчны нөлөөгөөр бий болдог, гэмт хэрэгтэн болох эсэх нь тухайн хүний чухам ямар орчинд өсөж, хэнтэй нийлж, хэнийг даган дуурайж байснаас ихээхэн шалтгаалдаг гэж үздэг явдал юм.

Уг онолыг үндэслэгч Альберт Бандура (Albert Bandura) нь “Хүний зан үйл, төлөвшилд хэд хэдэн хүчин зүйлс хүчтэй нөлөөлдөг. Хүний зан үйл, танин мэдэхүйн хүрээ, орчин гэсэн гурван хүчин зүйлийн хүрээнд тасралтгүй эргэлдэж байдаг”³⁶ гэж үзсэн.

³⁵ Ross L. Matsueda. The current State of Differential Association Theory <https://faculty.washington.edu/matsueda/Papers/Current>.

³⁶ Bandura, A., Social Learning Theory, General Learning Press, New York, 1977.

Мөн Бандура “Хүний зан үйл төлөвшихөд орчин нөлөөлдөг” гэж үздэг ч, “...эргээд орчин нь хүний үйл ажиллагааны үр дүн болдог учраас хүмүүс өөрөө өөрийнхөө зан үйлд ямар нэгэн нөлөө үзүүлэх боломжтой. Хүнээс ямар зан үйл гарна түүнээс нь шалтгаалан хүний орчин өөрчлөгддөг”³⁷ гэжээ. Үүнд үндэслэн тэрээр түрэмгий зан авир өсвөр насныхны дунд хэрхэн бий болдог гэдгийг тайлбарласан. Түрэмгий, хүчирхийлэгч зан чанар бүрэлдэх явдал нь тухайн хүүхдүүдийн дотоод ухамсараас үүсдэг гэхээсээ илүүтэйгээр, тэдний гэр бүлийн гишүүд, мэдээллийн хэрэгсэл, эргэн тойрон дахь нийгмийн орчноос ерөнхийдөө шалтгаалдаг байна. Хүүхэд эцэг, эх бусад хүмүүсийг, гадна орчин тойрноо ажигласнаар танин мэдэх, өөрийн зан үйлийг бий болгох боломжтой. Жишээ нь: хэрэв хүүхдийг бүр багаас нь хүүхэлдэйтэйгээ чихрээ хувааж идэх “зан үйлийн загварчлал”-д сургавал улмаар найзтайгаа, бусадтай хуваалцах, насанд хүрээд бусдад туслах боломжтой юм. Тиймээс хүүхэд түрэмгий зан чанарыг хөндлөнгийн “зан үйлийн загвар”, процессоор дамжуулан суралцдаг. Ялангуяа хүүхэд насанд хүрэгсэд, эцэг, эхчүүдийн үзүүлж буй түрэмгий зан үйлийг даган дуурайж, суралцаж, улмаар уг зан авир нь дадал, зуршил болон тогтдог. Эцэг эхийн зүгээс үүссэн аливаа асуудлыг уур уцаар, хүчирхийллийн замаар шийдвэрлэдэг бол хүүхэд хожим нь үүссэн асуудалд эцэг, эхийн мөн адил хандаж, хариу үйлдэл үзүүлдэг. Энэ нь байгалийн хариу үйлдэл бөгөөд асуудлыг даван туулах механизм болдог. Тиймээс гэр бүлийн орчин хүүхдийн эерэг болон сөрөг зан үйл төлөвшихөд маш чухал нөлөө үзүүлдэг. Бандура “үлгэр жишээ үзүүлэх байдлаар хүүхдийг сургаж болно” гэсэн нь чухал санаа бөгөөд хүүхэд хүмүүсийн юу хийж байгааг эхлээд ажиглана, дараа нь дуурайж эхэлдэг байна.

Нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга нь дийлэнхдээ түрэмгийлэл, хүчирхийллийн зан үйлтэй хүүхдүүдийн сэтгэл зүйн байдлыг тогтоож, урьдчилан сэргийлэх болон сэтгэл зүйн эерэг нөлөөлөл үзүүлэх хөтөлбөрт хамруулдаг³⁸. Үүнд: уур уцаараа хэрхэн барих (anger management), зөрчлийг хэрхэн шийдвэрлэх (conflict management) чадвар, үүссэн асуудлыг эергээр шийдвэрлэх чадвар, өөрийгөө бусдын оронд тавих чадвар, сэтгэл хөдлөлөө хянах, нийгэмд харш зан үйлийн сөрөг үр дагаврыг ойлгож, ухамсарлах чадвар суулгах зэрэг хөтөлбөр, нөлөөллийн арга хэмжээнүүд багтана. Мөн түрэмгий зан, нийгэмд харш зан, хандлагыг өөрчлөхөд танин мэдэхүйн зан үйлийн сэтгэл заслын арга үр дүнтэй байдаг. Хүүхдийг хүчирхийлэлтэй, эрсдэлт орчноос холдуулж, илүү аюулгүй орчинд байлгах хөтөлбөр нь нийгмийн орчноос суралцахуйн болон дифференциал холбооны онол дээр бүрэн тулгуурлан явагддаг. Түүнчлэн эрсдэлт бүлгийн хүүхдүүдэд чиглэсэн ментор хөтөлбөрөөр дамжуулж, тэднийг сөрөг, муу нөлөөтэй хүмүүсээс хөндийрүүлж, эерэг үлгэр дуурайлал болох хүмүүс, зөвлөгчийн туслалцаатай засаж авах бололцоотой юм.

Хяналтын болон нийгмийн холбооны онол

Америкийн Нэгдсэн Улсын социологич Трэвис Хирши (Travis Hirschi) 1960-аад оны сүүлчээр гэмт явдлын талаар судалж, энэхүү онолыг боловсруулсан байна. Тэрээр яагаад хүмүүс гэмт хэрэг үйлддэг вэ? гэдэгт бус харин яавал хүмүүс гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх вэ? гэсэн асуултад хариулж, үүнийг тайлбарлахыг зорьсон. Энэхүү асуултын хариултаа нийгмийн хяналт гэсэн үзэл баримтлалд тулгуурлан гаргаж тавьсан. Тэрээр “Нийгмийн дотно холбоо, нэгдлээр дамжуулан, тухайн хүнийг хувиа хичээсэн үзлээ тэвчиж, хууль, дүрэмд нийцүүлэн амьдрахад дэмжлэг үзүүлэх боломжтой”³⁹ гэж үзсэн. Нийгмийн ийм харилцаа, холбоо байхгүй газар хүмүүст аминч үзэл, сонирхол бий болох өндөр эрсдэлтэй байдаг. Энэ нь цаашлаад гэмт зан үйл рүү хөтлөх магадлалтай.

³⁷ Мөн тэнд http://www.asecib.ase.ro/mps/Bandura_SocialLearningTheory.pdf.

³⁸ Goldstein, A.P., Glick, B., Gibbs, J.C., Aggression Replacement Training: A Comprehensive Intervention for Aggressive Youth, Research Press, Champaign, IL, 1998.

³⁹ Schneider, S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010. p 83.

Мөн Хирши “Өөрийгөө хянах үзэл бодол нь эрт төлөвшиж, гүн шингэсэн хүн нийгэмд харш буруу зүйлд уруу татагдахгүй, гэмт хэрэгт холбогдохгүй байх чадвартай байдаг”⁴⁰ гэжээ. Гэмт зан үйл нь хоромхон зуурын сэтгэл ханамжаа гүйцэлдүүлэхэд нөлөөлдөг. Харин хууль сахидаг иргэн хэн нэгнийг хохироох, эсвэл өөрөө гэмт зан үйлийн золиос болох, түүндээ хөтлөгдөх явдлаас ангид байж чаддаг. Учир нь тэд өөрийнхөө зан үйлийг хянаж чаддаг бөгөөд нийгэмд харш үйлдэлд бусдыг уруу татдаггүй. Тиймээс өөрийгөө хянах чадвар сул байх нь нийгэмших үйл явц нь гажуудалтай байдгаас улбаатай бөгөөд бага насандаа нийгэмшлийн эерэг үр нөлөөг мэдрээгүй хүүхэд ихэвчлэн нийгэмд харш зан үйлтэй болдог.

Хиршин үзсэнээр, нийгэмшлийн болон хүмүүс хоорондын нийцлийг сайжруулдаг нийгмийн хяналтын дараах 4 өөр хоорондоо харилцан уялдаатай холбоо хамаарал байдаг ажээ. Үүнд:

1. Дотно холбоо;
2. Үнэнч байдал;
3. Оролцоо;
4. Итгэл үнэмшил зэрэг багтана.

Хирши “...эдгээр хүмүүс хоорондоо нягт холбоотой байх тусам нийгэмд харш зан үйл төдий хэмжээгээр бага байдаг” гэжээ. Мөн түүний үзсэнээр, эдгээр чухал холбоо нь өсвөр насны хүмүүсийг эерэгээр нийгэмших, өсөж хүмүүжихэд дэм болдог. Энэ нь эцэг, эх, гэр бүл, найз нөхөд болон сургууль, хамт олон зэрэг тухайн хүүхэдтэй хамгийн ойр буй нийгмийн бүтэц хоорондын дотно холбооноос хамааралтай юм. Эцэг, эхчүүд хүүхэдтэйгээ ойр дотно байж, хамтдаа цагийг таатай өнгөрүүлэх, бие биенийгээ мэдрэх, илэн далангүй байх зэрэг эерэг харилцаа нь дотно харилцаа холбооны чухал хүчин зүйл болдог. Мөн тэрээр “...хүүхэд хичээл сурлагадаа тааруу байх нь сөрөг зан үйл бий болоход шууд бусаар нөлөөлдөг”⁴¹ гэж үзсэн. Оюун ухаан, танин мэдэхүй, хичээл сургалттай холбоотой асуудал нь тухайн хүүхдийн сурлагын үзүүлэлтэд нөлөөлж, үүнээс хамаарч хичээлдээ дур сонирхолгүй болох, улмаар багш нар, сургуулийн захиргаа нь үл хүндэтгэж эхэлдэг. Тиймээс эцэг, эх, сургууль хоёрын хоорондын сул харилцаанаас болж нийгэмшлийн эерэг процесс, өөрийгөө хянах байдал алдагдаж, ойворгон занг нэмэгдүүлж, сөрөг зан үйл болон гэмт хандлагыг төрүүлдэг байна.

Хамгийн сүүлийн холбоо нь нийгмийн үнэт зүйл, тогтсон хэм хэмжээнд итгэх, хууль дүрмийг хүндлэх ухамсар, зан байдлаар тодорхойлогдоно. Харин энэхүү итгэл үнэмшил суларсан, дутагдсан тохиолдолд хүмүүс нийгэмд харш, хууль бус үйлдэл хийх магадлал өсдөг. Хиршин ахлах ангийн сурагчид, залуусын дунд хийсэн судалгаагаар, хэрэв нийгмийн хууль дүрэм, шударга ёсонд итгэх залуусын итгэл алдарвал нийгмийн холбоо харилцаа суларч, улмаар нийгэмд харш, хууль бус үйлдэл хийх магадлал өсдөг болох нь харагдсан. Тэрээр дээрх 4 холбоо нь өсвөр насны хүмүүс нийгэмд харш, гэмт зан үйлээс урьдчилан сэргийлдэг болохыг нотолсон.

Энэхүү онолоор нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга зам үндсэн 2 эерэг үр дагаврыг бий болгодог гэж үздэг. Нэгдүгээрт, гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох эрсдэлтэй өсвөр насны хүмүүсийг тэдний эцэг, эх, гэр бүл, сургуультай нь дотно холбоотой байлгахад анхаарах. Хоёрдугаарт, ойворгон занг өдөөдөг тэрхүү өдөөгч хүчин зүйлийг хянах чадварыг тэдэнд олгох замаар гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлдэг идэвх, санаачилгатай үйл ажиллагаа юм.

Нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх явцад архаг гэмт хэрэгтнүүд өөрийгөө хянах чадвар сул,

⁴⁰ Hirschi Travis and Gottfredson, *General Theory of Crime*, Stanford: Stanford University Press, 1990.

⁴¹ Barbara J. Costello and John H. Laub, *Social Control Theory: The Legacy of Travis Hirschi's Causes of Delinquency*, *Annual Review of Criminology*. 2020. 3:21–41 <https://prohic.nl/wp-content/uploads/2021/01/150-14jan2021-SocialControlTheoryOverview.pdf>.

ойворгон зантай, асуудал шийдвэрлэх чадваргүй, аливаа үйлдлийг бодолгүйгээр хийх явдал нь гэмт хэрэг, зөрчлийн шалтгаан болсон байна.

Нийгмийн хөгжилд суурилсан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга замын үндсэн интервенцүүд нь өөрийгөө хянах чадвар доогуур байгаа нь ойворгон занг дэвэргэгч хүчин зүйлсийг багасгах, бүтээлчээр эргэцүүлэн бодох чадварыг бий болгох, асуудлыг шийдвэрлэх, даван туулах чадвар эзэмшүүлэх, хувь хүний хариуцлагыг ухамсарлуулах, өөрийн үйлдлийн үр дагаврыг ойлгож, урьдчилан харах чадварыг эзэмшүүлэхэд чиглэгддэг.

Дүгнэлт

Хүүхдийн гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөлдөг хувь хүний, гэр бүлийн, сургуулийн, гэмт хэргийн гаралт ихтэй орон нутаг буюу амьдарч буй орчны эрсдэлт хүчин зүйлсийг сайн танин мэдэж, түүнийг бууруулах, арилгахад чиглэсэн төсөл, хөтөлбөр, үйл ажиллагаагаар дамжуулан, нийгмийн хөгжилд суурилсан аргачлалын тусламжтай урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах шаардлагатай болох нь харагдаж байна. Ингэхдээ гэмт хэргийн эрсдэлийн хүчин зүйл тус бүр нь хүн бүрд ялгаатай нөлөөлдөг болохыг анхаарах хэрэгтэй.

Мөн гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэж байгаа болон огт гэмт хэрэг үйлддэггүй хүмүүсийн хоорондох онцлог, ялгаатай байдал, ямар зан чанартай хүмүүс гэмт хэрэг үйлдэх хэв шинжийг агуулдаг болох, хүүхэд хэвлийд бүрэлдэхээс эхлэн өсвөр нас хүртэлх хугацаанд эрсдэлт хүчин зүйл ямар ялгаатай нөлөөлж буйг судлах хэрэгцээ, шаардлага урган гарч байна. Тухайлбал, хүүхдийн насны үечлэл бүрд өмнө дурдсан эрсдэлт хүчин зүйлс хэрхэн харилцан адилгүй нөлөөлж, цаашид гэмт хэрэгтэн бие хүн болж төлөвшихөд ямар эрсдэл учруулж болохыг гүнзгийрүүлэн судлах шаардлагатай юм.

Гэмт хэргийн шалтгааны эрсдэлт хүчин зүйлсийн үүднээс тайлбарлахад, эцэг, эхийн хараа хяналт сул хүүхдүүд нийгэмд харш, гэмт зан үйлтэй үе тэнгийнхэнтэйгээ нийлэх зэрэг сөрөг үр дагаврыг үүсгэдэг болох нь дээрх үзэл баримтлалууд, судалгаагаар тогтоогдож байна⁴².

Санал

Дээрх харьцуулан судалсан, эш татсан, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх онол, арга зүйд үндэслэн дараах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Үүнд:

- Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл, цагдаа, боловсролын, хүүхэд хамгаалалын болон төрийн бус байгууллагуудтай хамтран хүүхдийн насны үечлэлд тохирсон хөтөлбөр боловсруулж хэрэгжүүлэх;
- Эрсдэлт гэр бүлд чиглэсэн үйл ажиллагааг эрүүл мэнд, гэр бүл, залуучуудын хөгжлийг дэмжих байгууллага, цэцэрлэг, сургууль, цагдаа, орон нутгийн засаг захиргаа, төрийн бус байгууллагын дэмжлэг, оролцоотой хөтөлбөр (гэрээр зочлох, ментор хийх, зөвлөгөө өгөх г.м) хэрэгжүүлэх;
- Эрсдэл бүхий өсвөр насныханд чиглэсэн цагдаагийн байгууллагын идэвх, санаачлагатай урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах, уламжлалт хэв маяг, ажлын арга барилаа өөрчлөх. Тухайлбал, гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдож болзошгүй өсвөр насны хөвгүүдэд чиглэсэн боловсрол, эрүүл мэнд, хувь хүний хөгжил, спортын сургалтуудыг боловсролын байгууллага, спортын холбоо, клубуудтэй хамтран зохион байгуулах;

⁴² Судлаачийн зүгээс өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдэж 4-10 удаа хорих ял шийтгүүлсэн давтан (рецидив) гэмт хэрэгтнүүдээс ганцаарчилсан ярилцлагын аргаар судадгаа авахад судалгаанд оролцогчдын 80% нь эцэг эхийн хараа хяналт сул, эсвэл сурах сонирхолгүй сургууль завсардсан, түүнээс шалтгаалан нийгэмд харш зан үйлийн төлөвшилтэй үеийн хүүхдүүдтэй нийлж гэмт хэрэг зөрчилд холбогдож байв.

- Сургуулийн нийгмийн ажилтан, сэтгэл зүйч, хорооны цагдаа, хүүхдийн байцаагч, багш нарт тогтмол сургалт явуулах ажлыг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл, их, дээд сургууль, олон улсын хүүхдийн эрхийг хамгаалах байгууллагатай хамтран, төвлөрсөн болон бүсчилсэн хэлбэрээр тогтмол зохион байгуулж хэвшин, уг ажилд иргэд олон нийт, эцэг, эхчүүдийг татан оролцуулах;
- Хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг Монгол Улсын Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөлийн тэргүүлэх чиглэл болгон, онцгой анхаарах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Ашигласан материал

- Оюунболд, Г. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга зүй. Улаанбаатар, 2017.
- Зүмбэрэллхам, Д. Криминологийн онол. Улаанбаатар. 2022.
Гадаад эх сурвалж
- Bandura, A. Social Learning Theory, General Learning Press, New York, 1977.
http://www.asecib.ase.ro/mps/Bandura_SocialLearningTheory.pdf.
- Barbara J. Costello and John H. Laub, Social Control Theory: The Legacy of Travis Hirschi's Causes of Delinquency, Annual Review of Criminology. 2020. 3:21–41
<https://prohic.nl/wp-content/uploads/2021/01/150-14jan2021-SocialControlTheoryOverview.pdf>.
- Goldstein, A.P., Glick, B., Gibbs. J.C., Aggression Replacement Training: A Comprehensive Intervention for Aggressive Youth, Research Press, Champaign, IL, 1998.
- Farrington, D.P., Childhood risk factors and risk-focused prevention, in The Oxford Handbook of Criminology, 4th edn., Maguire, M., Morgan, R., and Reiner, R., Eds., Oxford University Press, Oxford, U.K., 2007.
- Farrington, D.P. and Loeber, R., Transatlantic replicability of risk factors in the development of delinquency, in Historical and Geographical Influences on Psychopathology, Cohen, P., Slomkowski, C., and Robins, L.N., Eds., Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ, 1999.
- Hirschi Travis and Gottfredson, General Theory of Crime, Stanford: Stanford University Press, 1990.
- Merton. R, Social Structure and Anomie, American Sociology Review, 3, 672-682, 1938.
- Ross L Matsueda. The current State of Differential Association Theory
<https://faculty.washington.edu/matsueda/Papers/Current>.
- Schneider, S., Crime Prevention: Theory and Practice, CRS Press Tylor & Francis Group. 2010.
- Wilburn, E., Police-Led Boys' Clubs in England and Wales. 1918-1951. PhD thesis, The Open University. 2020.
Цахим эх сурвалж
- <https://www.britannica.com/topic/anomie>.